

Az nem lehet

Az Akadémia próbatétele

PUBLICISZTIKA - LXII. évfolyam, 50. szám, 2018. december 14.

December 6-án rendkívüli közgyűlést tartott a Magyar Tudományos Akadémia, amelynek mostanság nemcsak az 1994-ben hatpárti egyetértéssel elfogadott törvényben biztosított függetlensége, hanem napi működési feltételei forognak veszélyben, miután a nyáron a parlament megszavazta, hogy az MTA költségvetéséből a kutatás, azaz az intézetek és a pályázatok finanszírozása, kb. 28 milliárd Ft teljes egészében az új Innovációs és Technológiai Minisztérium rovatára, azaz az ITM kezelésébe kerüljön. Az azóta lezajlott eseményeket itt az *ÉS*-ben többször is tárgyaltam, ezért nem térnék ki az előzmények részletes bemutatására.

Előzmények

A kezdeti keménység után a kormány némi engedékenységet tanúsított, és az MTA és az ITM felkérésére megalakult egy 7+7 tagú „vegyesbizottság”, amelynek a javaslatai alapján történik majd a kutatóintézetek átvilágítása. Ezek lényege, hogy a kutatóhelyeken már korábban létrejött és egyharmad-kétharmad arányban külföldi és hazai tudósokból álló külső tanácsadó testületek az ITM felkérése alapján kiegészülnek 2-2 további külföldi taggal. E testületek ajánlásait a vegyesbizottság önti végleges formába március végéig. Addig pedig az ITM szabadítsa fel és folyósítsa az intézetek költségvetését. Eddig a két oldal egyetértése.

Közben a kormány egy októberi rendeletben az ITM-minisztert több feladattal látta el, közöttük, hogy december 1-ig tegyen javaslatot egy állami irányítású alkalmazott kutatási rendszerre, vizsgálja meg az állami kutatóintézetek működését, egyeztessen az MTA elnökével a kutatóhálózat átalakításáról, és március 31-ig „készítsen elő” egy új kutatási-fejlesztési-innovációs (KFI) stratégiát.

Nem érdemes most ironizálni annak a helyzetnek az abszurditásán, amelyben nemhogy egy kész KFI-stratégia alapján hoznának radikális intézményátalakítási döntéseket, hanem annak „előkészítése” történik csak meg addig, amikorra minden eldőlt – miközben már elvonták és önkényes döntések tárgyává tették az addig is kötelezően elvégzendő kutatási feladatok finanszírozását. Kérdés továbbá, hogy milyen alkalmazott kutatási rendszerre lehet ilyen határidővel javaslatot tenni, valamint kik és milyen módszertannal vizsgálják meg az állami kutatóintézetek működését. A határidő letelt: jelentkezzen, aki tudja a válaszokat!

Korábban már írtam az *ÉS*-ben az ITM-nek arról a szeptember eleji *Technológia, innováció, kihívások, válaszok* című, leginkább vetítménynek nevezhető 30 oldalas anyagáról, amely ez idáig az egyetlen kézzelfogható írásos összefoglaló volt a várható változásokról, és amelyet a miniszter eljuttatott az MTA vezetésének is. Ennek kétharmada azonban nemzetközi és hazai felmérésekből áll, és a maradék sem nevezhető stratégiának, csupán vágyak és célok felsorolásának, beleértve az MTA kutatóhálózatának háromfelé bontását.

Mivel arra lehetett számítani, hogy a december 1-i határidőre, ha döntés nem is, de legalább egy javaslat születik az MTA által felügyelt kutatóhelyek sorsáról, a rendelet publikálása után az MTA elnöke körlevélben jelezte, hogy rendkívüli közgyűlést hív össze december 6-ra, hiszen a ma (még) érvényes törvény szerint közgyűlési döntés nélkül nem lehet hozzányúlni a kutatóhálózathoz.

A vegyesbizottság azonban mindössze egyszer ülésezett, és bár racionális és tárgyyszerű vitában állapotok meg a fent említett közös javaslataikról, a közgyűlés nem kerülhetett döntési helyzetbe. Mindazonáltal az MTA elnöksége elébe ment a várható fejleményeknek, és több fordulóban maga dolgozott ki egy koncepciót, amely a tudomány szerepét jelölte ki az innovációs rendszer megújításában. Ez az MTA honlapján is olvasható dokumentum került tehát a közgyűlés napirendjére.

Mi az Akadémia?

Sok félreértés él még a közvélemény tájékozottabb részében is a Magyar Tudományos Akadémiáról. Jóllehet az MTA honlapján minden fontos információhoz hozzá lehet jutni, kevesen veszik a fáradságot, hogy utánanézzenek, inkább tovább terjesztik tévHITEiket, főleg a közösségi portálokon, amelyek azután így további forrásai lesznek a hamis információknak.

Eszemben sincs átvállalni a honlap szerepét és az alcím kérdésére kimerítő választ adni, de hadd hívjam fel a figyelmet pár dologra. Először is az Akadémia nem kizárólag akadémikusokból áll, sőt. Az MTA valójában két különálló szervezetet foglal magában: az egyik a köztestület, vagyis az a kb. 15 ezer tudós, aki egyetemeken, főiskolákon, vállalatoknál, illetve állami vagy akadémiai kutatóintézetekben dolgozik, esetleg már nyugdíjas. Ahhoz, hogy valaki köztestületi tag legyen, tudományos (korábban kandidátusi, ma doktori, azaz PhD) fokozattal kell rendelkezzen, és egy lényegében automatikus felvételi eljárás révén egy általa választott tudományterület képviselői be kell hogy fogadják maguk közé.

A köztestület tehát az egész ország tudományosságát lefedi, és épp ezért minden akadémiai testület tagságában, legyen az a 11 tudományos osztály vagy bármelyik szaktudományi (szociológiai, lézerfizikai stb.), MTA doktori, etikai stb. bizottság, a teljes hazai tudományos élet képviselve van. A legfeljebb 365 élethossziglanra választott akadémikus mellett a 15 ezer köztestületi tag háromévenként 200 (egyszer újraválasztható) ún. közgyűlési képviselőt választ, akik szavazati jogú tagjai a tudományos osztályoknak, az általuk választott szakbizottságoknak és természetesen a közgyűlésnek. Az MTA-nak jelenleg 333 tagja és 199 közgyűlési képviselője van.

A másik szervezet az MTA által működtetett kutatóhálózat, amely ma 15 kutatóközpontból, illetve önálló intézetből áll, amelyekben kb. 3000 tudományos kutató (plusz laboráns, adminisztratív és segédszemélyzet stb.) dolgozik. A munkájukat a 15 tagú Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa felügyeli, amelyet a közgyűlés választ, és amelybe a kormány három tagot delegál. Napi működésüket, gazdasági ellenőrzésüket az MTA hivatala menedzseli, illetve végzi. A kutatóhálózat része továbbá az a csaknem 100 ún. támogatott kutatócsoport, amelyek egyetemeken működnek az MTA finanszírozásában.

Milyen az Akadémia?

Erre a kérdésre sem fogok teljes választ adni, főleg mert csupán egyetlen szempontból érdekel: hogyan viszonyul a politikához az a két szervezet, amelyre Akadémiaként szoktunk utalni? Hadd kezdjem azzal, hogy évtizedek óta veszek részt itthon (és külföldön) olyan tudományos bizottságok, kuratóriumok, munkacsoportok stb. működésében, amelyek adott meghatározott célra alakultak (ösztöndíjak, pályázatok, tudományos fokozatok elbírálása, kutatási stratégiák kialakítása stb.), és amelyekben természetesen sokféle politikai preferenciával bíró személyek vesznek részt, akikről ezt sokszor tudni is lehet korábbi nyilvános fellépéseik vagy megnyilvánulásaik alapján, de persze sokan olyanok is, akik ennek semmi jelét nem adták. Nem mondom, hogy soha nem találkoztam politikai elfogultságokra visszavezethető állásfoglalásokkal, de hosszú gyakorlatom alatt rendkívül ritka kivétel volt, átlagban talán 2-3 fordulhatott elő 100 esetből.

Megeshet, hogy amit én tapasztaltam, abból nem lehet általánosítani, és mások más élményeket tudnának sorolni, továbbá nem állítom, hogy a tudományban nincsenek tisztességtelen eljárások, mint amikor

valakinek olyan bizottságot állítanak össze, hogy érdemtelenül is megkap egy fokozatot, ösztöndíjat vagy pályázatot, de ilyenkor inkább a baráti-tanítványi kapcsolati háló működik, mint egyfajta politikai elfogultság. És persze azt sem állítom, hogy a különféle kormányok nem díjazták a hozzájuk közelebb állókat professzori stallumokkal, díjakkal, pályázatokkal.

Mindezt megfontolva ki lehet mondani: az Akadémia most már évtizedek óta inkább konzervatív, mint baloldali vagy liberális irányba húz, s ezt jól illusztrálják a közelmúltbeli tisztújítások. Az MTA háromévenként választ elnököt, alelnököket és főtitkárt, valamint annak helyettesét. Mivel ezek a terminusok is egyszer ismételhetőek, érdekes mindig az első választásokat figyelembe venni.

2002-ben és 2005-ben elnöknek a konzervatívnak mondható Vizi E. Szilvesztert, főtitkárnak a Professzorok Batthyány Köre (PBK) tagját, Meskó Attilát, 2008-ban az első Orbán-kormány miniszterét, Pálinkás Józsefet szavazta meg nagyjából kétharmados többséggel a tagság, ráadásul úgy, hogy vele szemben két további konzervatív jelölt állt, és a három alelnök közül kettő, Maróth Miklós és Freund Tamás is a konzervatív oldalt erősítette. A jelenlegi elnöknek, Lovász László matematikusnak nincsen „politikai múltja”, azaz semmilyen irányú elkötelezettség nem mutatható ki róla. Őt minden bizonnyal megfellebbezhetetlen tudományos tekintélye miatt választották meg ritka nagy többséggel 2014-ben. Török Ádám főtitkár az Antall-kormány és az első Orbán-kormány alatt is fontos tisztségeket töltött be, Barnabás Beáta főtitkárhelyettes pedig szintén a PBK tagja.

Ez az Akadémia képviseltette magát kb. 350 szavazati jogú taggal a december 6-i rendkívüli közgyűlésen.

Mi történt a közgyűlésen?

A napirenden hangsúlyosan szerepelt a fent említett koncepció vitája, amelyben kiemelt első hozzászólóként Palkovics László miniszter volt megnevezve. Számos kérdéssel készültek a résztvevők, főleg a finanszírozás, vagyis a kutatóintézetek napi működése vonatkozásában. Ide nemcsak a bérek és a dologi kiadások, vagyis a villany-, gáz- stb. számlák kifizetése tartozik, hanem az is, hogy az MTA-nak kötelezően előírt módon közbeszerzés után megkötendő közüzemi és egyéb szerződéséhez a fedezetigazolást megkapja-e és mikor az ITM-től, amely e pénzek gazdája, és hónapok óta a füle botját sem mozgatja. Tudvalévő, hogy a kutatásokhoz nemcsak villany, víz, gáz stb. kell, hanem a kísérleti állatok ellátása, a vegyszerek beszerzése, az infrastruktúra megújítása, az EU-s pályázati önrészek fedezete és í. t., amikről szintén előre gondoskodni kell.

A miniszter december 3-án találkozott az MTA elnökével, és csupán az intézeti dolgozók január elején esedékes decemberi, valamint első negyedévi fizetésének átutalására tett ígéretet, a többi igényre most is, mint hónapok óta, azt válaszolta, hogy azt gazdálkodik ki az MTA a saját vagyonából. Eltekintve attól, hogy ez merőben törvényellenes lenne, egyrészt abban a 28 milliárd Ft-ban, amely az ITM rovatára került át, e kiadásoknak a fedezete is benne van. Másrészt még ha feltételezve is, de meg nem engedve, hogy az MTA intézeteinek egy része vagy akár mindegyike más kezelésbe kerül a 2019. év folyamán, ugyan mennyire lepusztult állapotban lesznek akkorra, és ki fogja akarni bármelyiküket is átvenni?

Ezeket a kérdéseket azonban nem volt lehetőség felvetni, mert a közgyűlés elején Vékás Lajos alelnök tagolt artikulációval és érthető hangsúlyozással felolvasta Palkovics Lászlónak a 10 órás kezdés előtt félórával érkezett levelét, amelyben a miniszter lemondta a megjelenését. Az első nagy hibát ezzel követte el a miniszter, aki egyébként tagja az MTA-nak is. A megjelentek ezt nyilván úgy értelmezték, hogy megfutott a vita elől, holott, mint tudjuk, a tudománynak lételeme a különféle nézetek közötti nyílt vita. Aki ebben nem akar részt venni, az magát minősíti. Mellesleg a közgyűléssel egy időben sajtótájékoztatót tartott a vitakérdésekről.

A második nagy hibát az MTA honlapján is olvasható – helyesírásában sem kifogástalan – levél tartalmában találjuk. Ugyanis mindenféle indoklás vagy érvelés nélkül minősíti alkalmatlannak az MTA

közgyűlési anyagában felvetett kérdéseket, amelyek szerinte „semmilyen módon nem reflektálnak arra az ügyre, amely előttünk áll”. Itt jegyzem meg, hogy az MTA 11 tudományos osztálya a koncepció első változatát gondosan megtárgyalta, azt módosító javaslataikkal kiegészítették, és e vitákban nem merült fel a több száz résztvevő oldaláról, hogy az igen rövid, akkor minősze 6, és a beépített új javaslatokkal együtt is összesen 6 és fél oldalas végleges anyag irreleváns lenne a jelen helyzetben. A hibáját Palkovics így még sértéssel is tetézte, hiszen ezzel arra utalt, hogy az előzetes megbeszéléseken jelen lévők, akik nagyjából azonosak voltak a közgyűlés tagjaival, nem tudták megítélni, mi a változtatások tétje. De ez a lekenyerezési kísérletnek nevezhető ígéret is visszatetszést szült: „a vita semmiképpen nem érinti a közttestületet, annak működésének feltételrendszerét”. Lefordítom: az akadémikusi és MTA doktori tiszteletdíjakat változatlanul folyósítani fogják.

A vegyesbizottság javaslata ellenére a levélben Palkovics elzárkózik a béreken kívüli költségek folyósításától a következő fordulattal: „A magyar kormány fontosnak tartja, hogy az átalakítás átmeneti időszakában is lehetővé tegyük az MTA zavartalan működését, hiszen alapelvünk, hogy érték nem vesztet el. Éppen ezért a kormány biztosítani fogja az intézetekben dolgozók bérét mindaddig, amíg át nem állunk az új strukturális és finanszírozási modellre.” Ám még ez sem valami nagylelkű adomány kormányunk részéről: a törvények ugyanis nem teszik lehetővé a közalkalmazottak fizetés nélküli munkavégzését, elbocsátásukat pedig szigorú feltételekhez kötik. (Kicsiny tanújele a kornak, amelyben élünk, hogy az MTI-nek a miniszteri sajtóértekezletről kiadott és a kormánylapok és portálok által betűhíven lehozott szövegében a fenti mondat ékezethibásan jelent meg, vagyis értelmetlenre sikeredett: „alapelvünk, hogy érték nem vesz el”. Nyilván senki sem merte kijavítani.)

A miniszter megkésett lemondásában talán szerepet játszott az is, hogy az MTA elnökével folytatott hétfői tárgyalása után egy olyan emlékeztetőt küldött át, amelyben tévesen rögzítette, hogy az elnök elfogadta, hogy csupán a béreket folyósítják 2019 első negyedévében, és bár ezt a tévesztést Lovász azonnal jelezte is neki, az azóta kiszivárgott beszédében Palkovics úgy állította be, mintha ebben megegyeztek volna. Palkovics hivatkozása az anyag tárgyalásra való alkalmatlanságára már csak azért is hamis volt, mert azt egy héttel korábban már megkapta, annak tudatában vállalta el, hogy hozzászól a vitához, és a hétfői találkozón sem nyilatkozott másképpen.

A vitára előterjesztett koncepció nem takarékoskodik a kemény megfogalmazásokkal, de alapvetően mértéktartó és konstruktív javaslatokat fogalmaz meg. Megemlíti, hogy míg 2002 és 2015 között az EU-ban nőtt, addig nálunk csökkent a KFI számára juttatott GDP-arányos állami források nagysága, a felsőoktatásban például a 2011-esnek kétharmadára. Kijelenti, hogy az MTA intézeteire váró vizsgálatokhoz hasonlóaknak meg kell történniük az egyetemek, az állami kutatóintézetek és az innovációban részt vevő gazdasági társaságok esetében is, hiszen „a hazai KFI rendszer komplex átvilágítása nélkül az MTA intézethálózata átstrukturálásának szükségessége nem alapozható meg”.

Felsorolja továbbá azokat az elveket, amelyeket a KFI rendszer átalakításakor követni kell, reflektál az ITM szeptemberi munkaanyagára, és kifejezi az alap kutatás támogatásának a fontosságát. Egy apró oldalvágással felhívja a döntéshozók figyelmét egy *Institute for Advanced Study*, az első princetoni ilyen intézet óta az élenjáró kutatásoknak otthont adó és a világon elterjedt koncentrált kutatóhelytípus létrehozásának szükségességére is – nem említve, hogy az 1990-es évek elején a régi budai Városházában külföldi segítséggel megalakult *Collegium Budapest* pontosan ez volt, csak hogy 2011-ben a második Orbán-kormány semmilyen támogatást nem adott a továbbéléséhez, ezért be kellett csukjon.

Sokan szólaltak fel a közgyűlésen, gyakorlatilag mindenki a beterjesztett három fontos javaslat mellett, beleértve a koncepciót és azt is, amit a vegyesbizottság az első negyedévi finanszírozás hiánytalan folyósítására tett. A három lényegi szavazás eredményében nemcsak az előzetes várakozásnál jóval nagyobb, a 89, 90 és 93 százalékos támogatás volt érdekes, hanem a „nem” szavazatok elenyésző száma, sorrendben: 5,5; 3,6 és 2,3 százalék (a különbséget az érvénytelen szavazatok adják ki).

És itt térek vissza a közttestület és a közgyűlés összetételére. Mint láttuk, az MTA kutatóintézeteiben a

köztestületi tagoknak legfeljebb 20 százaléka dolgozik (és közülük sem mindenki köztestületi tag, mert például nincsen fokozata, vagy mert ha van is, nem lépett be). Kimondható tehát, hogy a közgyűlés tagjainak is legfeljebb egyötöde lehetett közvetlenül, anyagilag érdekelt a döntésben. A többiek, lévén mind egyetemi vagy ipari alkalmazottak, esetleg nyugdíjasok, csupán a magyar tudományosság értékeit tartották szem előtt, és ennek a voksukkal szó szerint hangot adtak.

*

Mindamellett, látva a kormányzati körök elszántságát, nem vagyok optimista. Szenvedélyes felszólalásában Somogyi Péter oxfordi neurobiológus Vörösmartyt idézte: „Az nem lehet, hogy ész, erő / És oly szent akarat / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt.” Nekem pedig erről Márai sorai jutottak eszembe: „Még felkiáltsz: »Az nem lehet, hogy oly szent akarat...« / De már tudod: igen, lehet...”

Ám legalább állva halunk meg.